

*Rivayetlerin Olasılığı Teorisi Işığında**Nâfi' Mevlâ İbn Ömer,*

Halis Aydemir, Bursa: Emin

Yayınları, 2008, 443 sayfa.

Hiz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin sonraki nesillere aktarılması her dönemde doğudan batıya birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Kimi bu aktarım sisteminin sağlıklı bir yapıya sahip olduğuna vurgu yaparken, kimisi bu sistemin sadece İslam kültür geleneğine has, sağlam bir yapı olduğunu ön plana çıkarmıştır. Çünkü insan zihni farklı kültürlerdeki bilgileri kendi kültür mantığıyla aynileştirip anlamaya çalışır. Yine, araştırmış olduğu konu ne olursa olsun, araştırmacı bu konuyu kendi alanıyla bir bağlantı kurarak değerlendirme yoluna gider. İşte bu yüzden birçok ilimde olduğu gibi hadis ilmi de çeşitli alanlarla ilintili olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu da ilim dalının genişliğine ve derinliğine bakıldığında kaçınılmaz bir neticedir. Söz gelimi bir tarihçi, ravileri tarihî bir şahsiyet olup olmadıklarını, isnad sisteminin temelini hangi kültüre dayandığını araştırırken; fıkıhçı, bir hadisten ne gibi hükümler çıkarılabileceği şeklinde bu ilmin hukukî yönüyle ilgilenir. Tanıtımını yapmış olduğumuz "*Rivayetlerin Olasılığı Teorisi Işığında Nâfi' Mevlâ İbn Ömer*" isimli eser okunduğunda ise böyle bir çalışmanın ancak matematik ilmine mesaisini ayıran bir araştırmacının kaleminden çıkmış olabileceği kanaati uyanmaktadır. Çünkü gerçekten matematik ilmiyle derinlemesine ilgilenmeyen bir hadisçinin zorlanacağı ve büyük emek gerektiren bir çalışma olduğu aşikârdır.

Buna binaen rivayet sisteminin en önemli unsurlarından olan ravilerin insan oldukları, dolayısıyla yaradılış itibarıyla hatadan münezzehtir olmadıkları unutulmamalıdır. Her alanda olduğu gibi nısyanla ma'lûl olmanın gereği bilinçsiz hataların yanında rivayet sistemi, bilinçli yanlışlarla suiistimal edilen bir alan olmaktan kendini kurtaramamıştır. Bu nedenle -bilinçli ya da bilinçsiz- ravilerin bir takım kusurları aktarımlarına bulaştırmış olabilecekleri asla göz ardı edilmemelidir. Bütün bunlar geçmişte ya da günümüzde yapılan ravi

merkezli çalışmaların önemini ortaya koymaktadır. Özellikle de Nâfi' gibi *altın zincir* arasında sayılan ve dolayısıyla bu sistemin zirve şahsiyetlerinden olan bir ravi üzerinde çalışılması, bu sistemin üstün ve eksik yönlerini ortaya koymaya yardımcı bir çalışma olacaktır.

Rivayet sisteminin geneline baktığımızda akranlar birbirlerinden, çocuklar babalarından ve Nâfi' örneğinde olduğu gibi köleler efendilerinden bir şeyler duyan ve öğrenen kimseler konumundadırlar Nâfi' efendisi İbn Ömer'e hizmette bulunduğu yıllar boyunca ona en yakın insan olmuş ve ondan ne duydu ise muhafaza etmiştir. Zira efendisi İbn Ömer, Hz. Peygamber'in durup dinlendiği yerde eğlenmeden geçmeyecek ve karşısına çıkan her sıkıntıyı Hz. Peygamber'den örneklerle çözme titizliğini gösterecek kadar hassas bir sahabidir. Efendisi İbn Ömer'in vefatından kısa bir müddet sonra sahabe döneminin sona ermesi, Nâfi' gibi şahsiyetleri köşe taşı konumuna yükseltmiştir.

Eser önsöz, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Önsözünde, ravi merkezli çalışmaların metin merkezli çalışmalardan önce gelmesi gerektiğine; çünkü bu alanın hata ve suiistimal ihtimali daha fazla olan bir alan olduğuna dikkat çeken müellif, bu çalışmada inceleme konusu olarak niçin Nâfi'yi seçtiğini açıklamıştır. Giriş bölümünde; çalışmanın amacı, metod, kapsam ve Nâfi'nin biyografisine yer veren kaynaklar üzerinde durulmuştur. Kendisinden elli yıl önce efendisi İbn Ömer'den hadis rivayet etmek için gelen talebeleri görmek mümkün değilken, belki sadece bir hadisi kendi ağzından işitmek için çeşitli coğrafyalardan onlarca öğrencinin niçin Nâfi'nin rahle-i tedrisinde bulunduğu izah edilmiştir. Zira buradan yola çıkarak oryantalistler çoğunlukla tabii neslinden sonra birden bire tarik sayısının artış göstermesini müşterek ravi kuramlarına delil göstermişlerdir. İnceleme konusu yapılan Nâfi' ise bahsedilen sürecin tam ortasındadır. Yani hadis rivayeti açısından durgun, fakat öğrencileri itibarıyla rivayet çalışmalarının ivme kazandığı dönemde yaşamış bir şahsiyettir. Bu nedenle de günümüzdeki bilimsel ve teknolojik imkânlar en üst düzeyde kullanılarak böyle bir çalışmanın yapılmasıyla ricâl çalışmalarına farklı bir açılım kazandırılmıştır. Müttekaddimûn ulemanın raviler hakkında varmış oldukları sonuçları aynen muhafaza edip akademik çalışmalarda delil olarak sunmak tutarlı bir davranış olmayıp, akademik araştırmaların da yerinde saymasına neden olacaktır. Geleneksel metodlara yeni boyutlar kazandırmak elzemdir. Fakat bu günümüzde hangi yöntemler üzerinden ve ne gibi ölçütlerle yapılacaktır? Bu sorulara verilecek en güzel ve en farklı cevaplardan birisi de sözünü ettiğimiz çalışmadır.

Nâfi'nin biyografisi verilirken ravi hakkında ricâl kitaplarında geçen malumat bir arada sunulmuştur. Öncelikle müttekaddimûn dönemi ricâl literatürü ele alınmış ve sırasıyla İbn Sa'd'ın (v. 230) *Tabakât*'i, Yahya b. Mâ'in'in (v. 233) *Târih*'i, Ahmed b. Hanbel'in (v. 241) *İlel*'i, Buhârî'nin (v. 256) *et-Târihu'l-*

Kebîr'i, 'İclî'nin (v. 261) *Ma'rifetü's-Sikât*'ı ve Fesevî'nin (v. 277) *el-Ma'rifetü ve't-Târîh*'i değerlendirilmiştir. Peşi sıra müteahhirûn dönemi ricâl literatürüne geçilmiş ve bu dönemin en muteber eserleri ele alınmıştır. Tekrar olmaması bakımından sonraki eserlerde bulunan mükerrer bilgiler göz ardı edilmiştir.

Birinci bölümde; Nâfi'nin Kütüb-i Tis'a'dan alınan 18 rivayeti incelenmiştir. Fakat bu çalışma sadece Kütüb-i Tis'a ile sınırlı bir çalışma olmamış, özellikle bilgisayar ortamından a'zamî derecede faydalanılmış, *Mektebetü'ş-Şâmile*, *Mektebetü'l-Elfiye* ve *Mevsûâtü'l-Hadîsi Şerîf el-Kütübü't-Tis'a* adlı programların içerdiği eserler taranarak söz konusu rivayetler elde edilmiştir. Tespit edilen bu 18 rivayetin her birinde Nâfi'nin o rivayetle ilgili isabet yüzdesi hesaplanmıştır. Bu hesaplama yapılırken müellifin Hadis Tetkikleri Dergisi'nde (HTD, III/1, 2005, s. 51-84) yayınlanan ve rivayet olasılığı kuramını sayısal olarak modellediği "*Theoretical Aproach to the System of Transmission of Hadith Based on Probability Calculations*" adlı makalesindeki yöntem kullanılmıştır. Bu nedenle de eser incelenirken adı geçen makale ile paralel değerlendirilmesi gerekir. Aksi takdirde yöntem anlaşılacak, dolayısıyla arzu edilen maksat hâsıl olmayacaktır. Yine bu bölümde Nâfi'nin bütün rivayetlerdeki akranları tanıtırken Mizzî'nin (v. 742) *Tehzîbü'l-Kemâl*'i ve İbn Hacer'in (v. 852) *Tehzîbü't-Tehzîb*'inden yararlanılmıştır. Ancak bu iki kaynaktan bulunmayan raviler hakkındaki bilgiler için diğer ricâl kitaplarına müracaat edilmiştir. Böylece rivayette adı geçen ravilerin ne denli gerçek şahsiyetler olup olmadıkları titizlikle ortaya konulmuştur. Sadece ravileri araştırma konusu edilmeyen bu 18 rivayetin temel kaynaklardaki tarihî seyri ve geçirdiği değişiklikler de -özellikle ilk üç asırdaki eserler esas alınarak- ortaya konulmuştur. Rivayetlerin kuşaktan kuşağa geçişlerde hangi değişiklikler sergilediği, mevkûf rivayetlerin ref' edilip edilmediği, müdrec lafızların tayin edilmesi ve rivayetin ihtisar edilip edilmediği gibi pek çok husus da göz ardı edilmemiştir.

Bir rivayet ele alınırken ilk önce Nâfi'nin hocası tespit edilmiş ve hocasıyla münasebeti araştırılmıştır. Daha sonra talebelerinin tek tek biyografileri verilerek suretiyle hangi dönem ve muhitte yaşadığı belirtilmiştir. Bu araştırma neticesinde söz konusu rivayeti Nâfi'den nasıl ve hangi metodla elde ettiğine dair bir kanaat oluşturulmuştur. Ele alınan tüm rivayetlerde hoca ve talebelerin konumu belirtildikten sonra çalışmanın asıl amacı olan Nâfi'nin rivayetlerdeki konumu tayin edilerek hadisi elde etme ve rivayet sürecinde hangi sığa sahip olduğu belirlenmiştir. Bu yapılırken de yine müellifin Hadis Tetkikleri Dergisi'nde (HTD, V/1, 2005, s. 85-100) yayınlanan "*Hadis Rivayet Sisteminde Ravi Modelleri*" adlı makalesinden faydalanılmıştır. Bu bölümün anlaşılması için de adı geçen makale ile birlikte değerlendirilmesinin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz. Son olarak Nâfi'nin rivayeti yapmamış olma ihtimali de hesaplanarak rivayetin incelenmesiyle elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde; Nâfi' Mevlâ İbn Ömer'in ravi karakteristiği inceleme konusu edilmiştir. Bu değerlendirme yapılırken kendisinin ravi modellerinden hangi gruba dâhil edildiği, tarihî bir şahsiyet olup olmadığı, hocalarının ve öğrencilerinin hangi ravi profiline sahip oldukları ve rivayet etmiş olduğu hadislerin profili ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bütün bu değerlendirmeler sonucunda 18 rivayetinden 7'sinde hiçbir doğrulayan (destekleyen) ravi bulunmadığı, aksine 1 rivayetinde kendisini yalanlayan (çelişkili) bir ravinin var olmasına rağmen Nâfi'nin toplam güvenilirlik katsayısı %69.8 olarak tespit edilmiştir. Bu rakam ise klasik hadis metodolojisinde *sikatün*, *sebtün*, *mutkmün* ve *adlün* gibi ıstıhlara tekabül etmektedir. Bu yüzdenin klasik sistemdeki tam karşılığının bulunabilmesi için de muteber cerh ve ta'dil âlimlerinin her birinin değerlendirmesine karşılık gelen lafızlar tek tek incelenmiştir.

Bu yöntemde bir ravinin güvenilirlik katsayısının artması tamamen hadisini destekleyen ravilerin sayısına bağlıdır. Bu da Hz. Peygamber'e yaklaştıkça güvenilirlik katsayısının düşmesi gibi bir sorunu beraberinde getirmektedir. Bu durumda bir hadisin ravilerinin güvenilirlikleri değerlendirildiğinde en az güvenilirlik yüzdesine sahip olacak ravinin sahabe ravi olması demek anlamına gelir. Çünkü bir sahabe ravinin kendisini doğrulayan akran sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az olacaktır. Hâlbuki sahabe, hadis rivayetini sonraki dönemlerde olduğu gibi sistemli bir şekilde kullanmamıştır.

Ravi modelleri bağlamında Nâfi'nin değerlendirilmesine gelince alış cephesinden toplamda 16 adet duyma yoluyla, 1'er adet de tanıklık ve toplama yoluyla rivayeti vardır. Bunun sonucunda %88 oranında *duyan*, %5 oranında *tanık* ve yine %5 oranında *toplayan* bir ravidir. Veriş cephesinde ise toplamda 14 paylaşma, 101 dağıtma yoluyla öğrencilerine nakli mevcuttur. Bu durumda da %12 oranında *paylaşan*, %88 oranında ise *dağıtan* bir ravidir denilebilir. Nâfi'nin tarihî bir şahsiyet olup olmama olasılığında 18 rivayetin değerlendirilmesi sonucunda %99 oranında tarihî bir şahsiyet olduğu tespiti yapılmıştır. Bu sonuç kendisinden rivayette bulunan öğrencilerin aynı zamanda onun varlığını ikrar ettikleri ilkesinden hareketle elde edilmiştir.

Hoca ve öğrencilerinin profil değerlendirmelerinde ne derece aktif ve pasif oldukları hoca ve öğrenci başına düşen ortalama rivayet adedine göre değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda da hocaları yönüyle 32 pasif, 1 etkin hocası tespit edilmiştir. Aynı metodla öğrencileri değerlendirildiğinde ise 153 pasif, 22 normal ve 6 tane de etkin öğrenciye sahip olduğu görülmektedir. Sayı ve etkinlik bakımından öğrencilerinin hocalarından fazla olması İbn Ömer'e hizmet ettiği yıllara, yani öğrencilik yıllarına kıyasla hocalık yaptığı yılların hadis rivayeti açısından daha hareketli bir dönem olmasına bağlanmalıdır. Son olarak bu çalışmada rivayet geçişlerindeki farklılaşma Mâlik b. Enes hadisleri bağlamında ayrıca özetlenmiştir. Bunun sonucunda da mevkûf hadislerin

zamanla merfû'ya dönüşme temayülünün bulunmadığı, böyle bir yanlış anlamın ise sonraki musanniflerin daha ziyade merfû' rivayetleri eserlerine almasından kaynaklanmış olabileceği vurgulanmıştır.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, hangi alanla bağlantılı olursa olsun, nasıl yapılırsa yapılsın “Burada hazır olup dinleyenler burada bulunmayanlara bildirsinler.” diyerek belki de rivayet sisteminin temelini oluşturan Hz. Peygamber'in tebliğini gelecek nesillere aktarmak ve bunun sağlam bir sistemle yapılması için kontrol mekanizmaları geliştirmek ulvî bir iştir. Çünkü rivayet kuru bir aktarımdan öte, sözün sahibiyle iletişim çabasıdır.

Emin UZ

UÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, BURSA